

UDK: 575.173

Nosirjon JO'RABOYEV,
Toshkent Davlat transport universiteti dotsenti, t.f.n
E-mail: juraboyevnosir4@gmail.com

TDTrU professori, A.A. Dadasheva taqrizi asosida

FROM THE HISTORY OF OUR DOMESTIC PRESS ABOUT TWO "UCHQUN" ("SPARK")

Annotation

The article tells about the magazine "Uchkun", published by the Bukhara youth during the years of the formation of the Bukhara People's Soviet Republic, and another magazine "Uchkun", published in those years in Moscow by the publishing house "Sharq" in the Uzbek language.

Key words: "Yosh buxoroliklar", Jadidlar, "Uchkun" (Bukhara), "Uchkun" (Moskva), press, magazine, "Darvesh" (Nazir Turakulov), "Totli" (Laziz Azizzoda), Ziya Said, Abdurauf Fitrat, Mukhammad Sayyid Akhroriy, Abdulmumin Sattoriy, Sadridin Ayniy.

ИЗ ИСТОРИИ НАШЕЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ПЕЧАТИ О ДВУХ «УЧКУН» («ИСКРА»)

Аннотация

В статье рассказывается об журнале «Учкун», издаваемом бухарской молодежью в годы образования Бухарской Народной Советской Республики, и другом журнале «Учкун», издаваемом в те годы в Москве издательством «Шарк» на узбекском языке.

Ключевые слова: «Ёш бухорликлар», Жадидлар, «Учкун» (Бухоро), «Учкун» (Москва), пресса, журнал, «Дарвеш» (Назир Тўрақулов), «Тотли» (Лазиз Азиззода), Зия Саид, Абдурауф Фитрат, Мухаммад Саййид Ахрари, Абдулмунин Саттари, Садриддин Айни.

MILLIY MATBUOTIMIZ TARIXIDAN IKKI "UCHQUN" HAQIDA

Annotatsiya

Maqolada o'tgan asr boshlarida buxorolik jadidlar tomonidan Buxoro xalq sho'rolar jumhuriyati tashkil topgan yillarda nashr etilgan "Uchqun" va Moskvadagi "Sharq nashriyoti" tomonidan o'sha yillarda o'zbek tilida chiqib turgan yana bir "Uchqun" jurnallari haqida gap boradi.

Kalit so'zlar: "Yosh buxoroliklar", Jadidlar, "Uchqun" (Buxoro), "Uchqun" (Moskva), matbuot, jurnal, "Darvesh" (Nazir To'raqulov), "Totli" (Laziz Azizzoda), Ziya Said, Abdurauf Fitrat, Muhammad Sayyid Ahroriy, Abdulmo'min Sattoriy, Sadridin Ayniy.

Kirish. Buxoro amirligi tugatilishi arafasida (1920 y.) Toshkentda "Yosh buxoroliklar" tomonidan "Uchqun" nomli gazeta nashr etilganligi ma'lum. Ammo o'sha vaqtlarda Buxoroda xuddi shunday nomda jurnal ham chiqib turganki, bu haqda juda oz ma'lumotlar saqlanib qolgan. "Uchqun" jurnali 1923-yilda tashkil etilgan bo'lib, uning atigi ikki soni (mart, aprel) chiqqan, xolos. Jaridaning birinchi sahifasida: "Uchqun" jurnali Buxoro shahrida o'zbek tilida oyda bir marotaba chiqarilaturg'on siyosiy, ijtimoiy, ilmiy va adabiy jurnaldur. Buxoro xalq sho'rolari jumhuriyati xalq maorifi nazoratining nashr afkoridur", deb qayd etilgan [1].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jurnalning ko'rinishi unchalik katta emas. Qo'qon qog'oziga mix bosmada (arab alifbosiga asoslangan eski o'zbek yozuvida) chop etilgan. Materiallari – "Maorif ishlari", "Ta'lim va tarbiya", "Tarjimai xol", "Adabiyot" va "Iqtisodiy ishlar" ruknlari ostida berilgan. O'ttiz ikki betdan iborat bo'lgan oynomaning so'nggi sahifasida esa "Muharriri tahririya" degan yozuv bor. Uning dastlabki sahifasidan (gap "Uchqun"ning ikkinchi soni haqida bormoqda – J.N.) 1923-yilda bo'lib o'tgan I Buxoro xalq maorifi qurultoyida Fitrat tomonidan qilingan ma'ruza o'rin olgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ma'lumki, Abdurauf Fitrat 1923-yilda Buxoro xalq sho'ro jumhuriyatining maorif xalq nozir bo'lib ishlagan edi. Ma'ruzada Buxoro xalq maorifi oldida turgan dolzarb masalalar – yangi maktablar tashkil

etish, xotin-qizlar maktablarini ko'paytirish, jumhuriyatda yashovchi turkmanlarni o'qitish kabilar xususida fikr bayon qilingan. Shuningdek, u Buxoro jumhuriyatida tojik, o'zbek, turkman maktablarini ochish va ko'paytirish to'g'risida yozib, ayni vaqtda: "Ruscha til maktabi ham shunday muhimdur... Bizning eng fojiali holimiz, ruscha bilmasligimizdadir", - deb ta'kidlaydi [2].

Tahlil va natijalar. Darhaqiqat, A.Fitrat rus tili mavqeini o'sha davrlardayoq chuqur idrok eta olgan adib-jurnalist edi. Bu esa, o'z navbatida, uning ustidan qo'zg'atilgan jinoyat ishidagi "millatchi" deb yozilgan ko'plab sahifalar asossiz bo'lganligini yana bir karra isbot qiladi.

"Uchqun"da maorif ishlariga oid yana bir maqola bor. U Buxoro matbuot va nashriyot ishlarining tashkilotchilaridan biri Muhammad Sayyid Ahroriyning ta'lim va tarbiyaning amaliy hamda nazariy mohiyati va bola tarbiyasiga bag'ishlangan "Ta'lim va tarbiyaning ta'rifi" maqolasidir. Qizig'i shundaki, bulardan tashqari, bevosita maorif masalasiga tegishli maqolalar oynomada boshqa uchramaydi. Shunga qaramay, turli mavzulardagi qolgan maqolalar jurnalning maorif nashri sifatidagi qadrini sira pasaytirmaydi. Misol uchun, Abdulmo'min Sattoriyning "Boqirg'on", Sadridin Ayniyning "Buxoro inqilobi tarixi" deb nomlangan ancha yirik maqolasi (to'g'rirog'i, bu S.Ayniyning 1920-yilda yozilgan "Buxoro inqilobi tarixiga doir materiallar" asaridan boblardir. Chamasi, jurnalning tahrir hay'ati bu asarni to'la

bosmoqchi bo'lgan ko'rinadiki, uning so'ngiga "Bitmadi" deb yozib qo'yilgan – J.N.) bilvosita adabiyot va tarixga taalluqlidir.

XX asrning 20-yillarida o'zbek milliy vaqtli matbuoti sahifalarida Botu, Elbek, Usmon Nosir va boshqalarning ko'plab asarlari e'lon qilingan. Ularning ayrimlari ko'pchilikka ma'lum emas. Masalan, biz fikr yuritayotgan jurnalda Cho'lponning "Erkinlik istagi" va Fitratning "Qor" she'rlari berilgan. Jurnalda yana bir adibimiz – G'ulom Zafariyning "Gulyor" dostoni ham o'rin olgan. Gulyor va Tursunning beg'ubor muhabbatidan madh etuvchi bu asar, shoir tavalludi munosabati bilan yana matbuotimiz yuzini ko'rar, degan umiddamiz.

Bundan tashqari, jurnal sahifasida "Iqtisodiyot ishlari" rukni ostida Mustafo Seyfulmulk imzosi bilan "Yana aqcha masalasi", Mahmud Suboyning "Tursunboy" (ertak), ruschadan tarjima qilingan "Ziyak xotun" kabi materiallari ham joy olgan. "Uchqun" haqidagi qisqacha fikrimizga yakun yasar ekanmiz, beixtiyor milliy matbuotimiz fidoiylaridan biri Ziyu Saidning "O'zbek matbuoti tarixiga materiallar"(1870-1927) asarida mazkur nashr xususida:" Bu jurnal to'g'risida durust ma'lumot ola bilmadik", deb yozgan so'zlarini esladik [3]. Zero, biz ham o'quvchiga jurnal to'g'risida to'la ma'lumot bera oldik, degan da'vodan yiroqmiz. Negaki, qayd etilgan ma'lumotlar "Uchqun"ning qo'limizdagi mavjud ikkinchi sonidan olindi. Uning birinchi soni haqida esa kelgusida alohida izlanishlar olib borilsa kerak, deb o'ylaymiz.

Endi, ikkinchi bir "Uchqun" haqida fikr yuritsak. O'tgan asrning 20-yillari boshlarida Moskvadan Sho'ro Sharqi o'lkalariga quvonchli bir xushxabar tarqalgan edi. Milliy ishlar xalq komissarligi qoshida "Markaziy Sharq nashriyoti" (1920-yil, oktabr) tuzilganligi to'g'risidagi bu xabarni qozoq, tatar, boshqird, ozar, o'zbek xalqlari qizg'in kutib oldi.

Tez orada nashriyot qoshida bir qator sharq tillarida ro'znoma va oynomalar nashr etila boshlandi. Keksa alloma sharqshunolarimizdan Laziz Azizzodaning yozishiga qaraganda, "Markaziy Sharq Nashriyoti"da bitta ro'znoma ("Ishchi" – tatar-boshqird tilida) va oltita oynoma ("Temur qozoq"- qozoq tilida, "Qizil Sharq" – ozar tilida. Qolgan uchta tatar va usmonli turkcha tilda) chop etilgan [4]. 1923-yilning aprelida o'zbek o'quvchilari nashriyotning Turkiston bo'limi tahrir hay'ati tomonidan chiqarilgan "Uchqun" oynomasining dastlabki soni bilan tanishishga muyassar bo'ldilar.

Biz mazkur oynoma haqida milliy o'zbek matbuoti tarixida g'oyat kam ma'lumot saqlanib qolganligini nazarda tutib, u xususida baholi qudrat fikr yuritishga qaror qildik.

"Uchqun" haqida kekse jurnalistlarimizdan Ziyu Said o'zining "O'zbek vaqtli matbuoti tarixiga materiallar. 1870-1927-y.y." asarida quyidagilarni yozgan edi:"Bu jurnal 1923-yil aprel oyida Moskvada chiqdi. Muharrir – hay'ati tahririya, noshiri – Milliy ishlar komissarligi qoshidagi "Markaziy Sharq" nashriyoti. Har oyda bir marta chiqadurg'on, pullik, nusxasi birinchi sonida 400 ko'rsatilgan. O'zi siyosiy, iqtisodiy va adabiy mujalla bo'lib, maqolalarning ko'pi Sharqqa bag'ishlangan. Tili yengil emas, imlosi o'rta. Yozuvchilari: Darvesh, Laziz Azizzoda, Zinnatulla Novshervon, Haqgo'y, X.Musayev, Shokir Sulaymon va Zakiy Najib" [5].

Hozirgacha mazkur oynoma haqidagi ma'lumotlar shulardagina iborat edi, xolos. Ammo, oynoma sahifalarini varaqlab chiqib, bunga quyidagilarni qo'shimcha qilish mumkin bo'ldi. Darhaqiqat, jurnal pullik bo'lib, bahosi 5 so'm deb ko'rsatilgan. Mundarijasi juda boy, 23 nomda berilgan turli mavzulardagi materiallar 96 sahifani tashkil etadi. Ular mazmuniga ko'ra, "Siyosat va iqtisod", "Tarix", "Ijtimoiyot va tanqid", "Adabiyot" ruknlari ostida berilgan.

Oynoma mazmunan baynalmilal ahamiyatga ega. Undagi ikki maqola ("Loyd Jorj va Sharq masalasi",

"Bo'g'ozlar masalasi va Angliya") o'sha vaqtda "Markaziy Sharq nashriyoti"ning Ozarbayjon bo'limi tomonidan nashr etilib turgan "Qizil Sharq" jurnalidan olingan. Shuningdek, qrim-tatar afsonalaridan ("Payg'ambarga xat"), usmonli turk, rus adabiyotidan namunalar o'zbek tiliga tarjima etib bosilgan.

Bundan shunday fikrga kelish mumkinki, chamas "Uchqun" tahririyatida mahalliy ahamiyatga molik materiallar yetarli bo'lmagan va shu bois tahrir hay'ati nashriyot tomonidan chiqarilib turgan boshqa sharq tillaridagi oynamalardan ayrim maqolalarni tarjima qilib, ko'chirib bosishga majbur bo'lgan ko'rinadi. Biroq, oynoma sahifalarini o'rganish natijasida tahrir hay'ati tomonidan bu taqchillikni kelajakda bartaraf etish rejalashtirilganini anglab olish qiyin bo'lmadi. Chunonchi, "Uchqun" ning so'nggi sahifasidagi "Boshqarmadan javoblar" da shunday deyilgan:"Qimmatli yo'ldoshimiz Sadriddin Ayniyga! 1923-yil yanvar tarixlik maktubingiz tegdi. Kelg'usida yozaturg'on qimmatdor asarlaringizni "Sharq" nashriyotiga muntazam yuborilib turmog'i matlubdur. Xususan, asarlaringizni mumkin jarajada nafis, tasvirotining mukammal bo'lmog'i jihatdan "Tarixi amiron mang'it" tarjima etilsun. "Buxoro jallodlari"ga oid barcha rasmlar darhol yuborilsin"(6).

Darvoqe, "Uchqun" ning dastlabki sonida rasmlar yo'q. Lekin oynoma xodimlari bu haqda o'quvchidan uzr so'rab, "so'nggi sonlari albatta rasmlik bo'lub chiqadur", deb va'da beradi [7]. Shunga qaramay, oynomadagi aksariyat yirik maqolalar mahalliy mualliflar qalamiga mansub. Bu o'rinda Haqgo'yning eron inqilobchisi Shayx Muhammad Xiyoboniyga, Laziz Azizzodaning arab tarixi va madaniyatiga, X.Musayevning Xiva inqilobiy harakati tarixiga bag'ishlangan maqollalarini ko'rsatib o'tish mumkin.

Oynomadagi Sharqqa oid materiallarning katta qismini Turkiya mavzusi tashkil etadi. Bu bejiz emas, albatta. Turkiya ayni davrda o'z tarqidiridagi g'oyat og'ir damlarni boshidan kechirmoqda edi. Turkiya bilan Gretsiya o'rtasidagi urush tugagach, Lozannada 1922-yil noyabrden 1923-fevralgacha va 1923-yil 23-aprelidan iyuligacha xalqaro konferensiya bo'lib o'tdi. Unda asosan, sulh va bo'g'ozlar masalasi muhokama qilindi. Ayrim davlatlar Turkiyaning mushkul ahvolda qolganligidan foydalanib, unga og'ir shartlar qo'yishga harakat qildilar. Sho'ro delegatsiyasi konferensiyada Turkiyaning bo'g'ozlar ustidan suverenitetini himoya qilib chiqdi. Bu mavzuda o'sha vaqtlarda o'zbek matbuotida ko'plab siyosiy-publitsistik maqolalar e'lon qilingan edi.

Xususan, "Uchqun" da bosilgan Darvesh (Nazir To'raqulov) ning ana shu mavzudagi "Sharq va umumiy sulh" maqolasi diqqatga sazovordir. Muallif mazkur voqeaning ijtimoiy-siyosiy jihatlarini yoritishga harakat qilar ekan, turk xalqining ozodlik uchun kurashi misolida mazlum Sharq xalqlarining kelajak taqdirini ko'radi. "Sharq ustida yana qora bulutlar,- deb yozadi u,- o'n besh yildan beri tinim bilmay urushib kelgan turk eli Ovrupo xalqlarining fitnasiga yana qolmoq tahliskasida... Turkiyaning taqdiri Ovrupo inqilobiga va Sharq mazlum xalqlarining ug'onishiga bog'long'on, ya'ni, turk xalqi istiqbolini muhofaza etmak uchun bir yoqdan, Sharq ila bog'lanish zarur. Biz o'ylaymizki, tarixning uzil-kesil soati kelg'onda Sharqning mazlum mehnatkashlari Ovrupo ishchilari ila ittifoqda markazga chiqarlar. Ul soat, albatta, keladi"[8].

Binobarin, yangi tashkil etilgan nashriyotda barcha ishlar har doim ham ko'ngildagidek bo'lmagan. Bu haqda mazkur jurnalda "Totli" taxallusi ositida bosilgan "Moskvada musulmon nashriyoti" nomli maqolada to'liq ma'lumot berilgan. Xususan, mavjud ahvol haqida maqola muallifi Laziz Azizzoda ("Totli" taxallusi unga tegishli – J.N.) shunday deb yozgan edi: "Uchqun"da ishlaguvchi yo'q, aytarlik darajada oz. Nashriyot tomonidan chiqarilib, bostirilib turg'on asarlarga yetarlik darajada kerak naborshik (harf teruvchi), kerak harf bo'lsin yetishmaydi. So'nggi kunlarda ishonchlik bir

o'rtoqdan olg'on ma'lumotga qarag'onda, Qozondagi Tatariston matbaa shirkatida 15 talab naborshiklar ishsiz yotorlar emish. Shunday ham nashriyot ishlarining o'z ustig'a olg'on "Markaziy Sharq nashriyoti" ishning chorasig'a kirishib, Qozonda ishsiz yotg'on martab (harf teruvchi) lar) ila harflarni oldirishg'a harakat qilsa, ko'b yaxshi bo'lur edi"[9].

Afsuski, nashriyot ishidagi bu kamchiliklar tez orada hal qilinmaganidan tashqari, 1924-yil kommunistik partiya tashabbusi bilan bog'liq tadbir – O'rta Osiyoda milliy davlat chegaralanishining o'tkazilishi va oqibatda bir butun ko'hna Turkistonni parchalab yuborishning nihoyasiga yetkazilishi,

endi, markazda na Milliy xalq komissarligini va na "Markaziy Sharq nashriyot"ini saqlab turishga hojat qoldirmadi.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, chekka milliy o'lka xalqlarining quvonchi uzoqqa cho'zilmadi. Ular, aslida, markazdagi milliy nashrlar Sho'rolarning Sharqdagi siyosatini targ'ib va tashviq etish maqsadida tashkil etilganligini hali to'la tushinib yetmaslaridan burun, bu ishlar ana shu tariqa yakun topdi. "Uchqun" ning ikkinchi soni ham dunyo yuzini ko'rmadi. Ammo, u, Moskvada nashr etilgan o'zbek tilidagi dastlabki (ayni vaqtda oxirgi) oynoma sifatida matubotimiz tarixida qoldi.

ADABIYOTLAR

1. "Uchqun", 1923-yil, Buxoro, aprel, 2-son, 1-bet.
2. O'sha joyda. 5-bet.
3. Ziyoy Sayid. Tanlangan asarlar (O'zbek matbuoti tarixiga materiallar. 1870-1927 y.y.) – Toshkent, 1974-yil, 90-bet.
4. "Uchqun", 1923-yil, Moskva, aprel, 1-son, 87-89-betlar.
5. Ziyoy Sayid. Tanlangan asarlar (O'zbek matbuoti tarixiga materiallar. 1870-1927 y.y.) – Toshkent, 1974-yil, 90-bet.
6. "Uchqun", 1923-yil, Moskva, aprel, 1-son, 96-bet.
7. O'sha joyda. 96-bet.
8. O'sha joyda. 6-bet.
9. O'sha joyda. 88-bet.
10. Jo'raboyev N. Y., & Sayfullayev, B. D. O. G. L. (2021). Ko'hna va navqiron Toshkent bozorlari. In Uzbek Conference Publishing Hub (Vol. 1, No. 01, pp. 83-86).
11. Сайфуллаев Б.Д.Ў.(2022). Ўзбекистон ва Ҳиндистон: Олий таълим соҳасида алоқаларнинг ривожланиш тенденциялари. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 25), 595-601.
12. Sayfullayev B.D. (2022). Development of Bilateral Political Relations between Uzbekistan and India. Vital Annex: International Journal of Novel Research in Advanced Sciences, 1(3), 54-56.
13. Sayfullayev B.D (2021, November). From the history of cultural relations between Uzbekistan and india. In International Scientific and Current Research Conferences (pp. 57-60).
14. Sayfullayev B.D., & Sayfullayev, B. (2020). О научном исследовании двусторонних отношений Узбекистана и Индии. Sharqshunoslik, 3(3), 139-144.